

МІСЦЕ ЧАСУ СЕРЕД ПРАВОВИХ ІНСТИТУТІВ

Маковій В. П.

Стаття містить дослідження правового часу серед правових інститутів приватного й публічного права з огляду на відповідне теоретичне та емпіричне підґрунтя. Визначено природу темпоральних величин через міжгалузеву приналежність, розглянуто правовий час як відповідне темпоральне обмеження суб'єктивного цивільного права, встановлено взаємозв'язок між окремими видами часу за приватним та публічним правом вітчизняної правової системи.

Ключові слова: строк, термін, час, обмеження, публічне, приватне, давність, розумний.

Статья содержит исследование правового времени среди правовых институтов частного и публичного права с учетом имеющегося теоретического и эмпирического базиса. Определена природа темпоральных величин через межотраслевую принадлежность, рассмотрено правовое время как соответствующее темпоральное

ограничение субъективного гражданского права, установлена связь между отдельными видами времени по частному и публичному праву отечественной правовой системы.

Ключевые слова: срок, термин, время, ограничение, частное, публичное, давность, разумный.

The article contains research of legal time among the legal institutes of private and public right taking into account a present theoretical and empiric base. Nature of temporalnih sizes is definite through the megotraslevuyyu belonging, legal time as proper temporalnoe limitation of equitable civil right is considered, communication between the separate types of time on a private and public right for the home legal system is set.

Keywords: term, term, moment, limitation, private, public, remoteness, reasonable.

Темпоральні величини завжди відігравали й продовжують відігравати вагомий роль у врегулюванні суспільних відносин незалежно від галузевої приналежності відповідних правових норм.

Як публічне, так і приватне право в сучасній правовій системі оперує низкою часових категорій, у зв'язку з чим виникає необхідність дослідження однозначності їх використання в різних галузях права на прикладі адміністративного, цивільного процесу та цивільного права.

Прийняття в Україні уніфікованих Цивільного процесуального кодексу (далі - ЦПК) та Кодексу адміністративного судочинства (далі - КАС) певною мірою сприяло розмежуванню цивільної та адміністративної юрисдикції по широкій категорії справ, однак схожість принципів побудови та однорідність окремих правових понять сприяють їх спільному дослідженню. Разом з тим, необхідно вказати на міжгалузеву приналежність часових величин у вітчизняному законодавстві, про що свідчать положення нині діючих нормативних актів (ст. 20 Сімейного кодексу, ст. 223 Господарського кодексу) та колишнє законодавство (ст. 85 Цивільного кодексу УРСР 1963 року, ст. 10 Кодексу законів про шлюб та сім'ю). При цьому дослідження природи правового часу та його місця серед приватноправових інститутів буде більш якісним за умови врахування відповідних напрацювань у межах публічного права.

Серед учених, які прямо або опосередковано здійснювали дослідження часу серед правових інститутів, необхідно відзначити: А.В. Баб'як, Т.М. Вахонєва, В.В. Луць, О.С. Яворська, Є.О. Харитонов, Д.О. Маріц, І.Г. Оборотов, Н.В. Черногор та ін. При цьому слід зауважити, що наявність досліджень у цій сфері не свідчить про достатню розробленість проблеми з огляду на досить поширену й іноді суперечливу нормативну базу.

У зв'язку з цим метою нашої статті є визначення сутності часу як правової категорії, з'ясування його місця серед правових інститутів у розрізі наявного теоретичного та емпіричного підґрунтя.

Перше питання, що виникає у зв'язку з розглядом часу в праві, пов'язане зі встановленням його сутності. У цивільному праві наявне коло наукових обґрунтувань правової природи темпоральних величин, що відображено в їх розгляді як: 1) підстави виникнення, припинення, відповідної трансформації цивільних правовідносин; 2) складова змісту цивільних правовідносин у площині його реалізації; 3) критерій правомірності поведінки учасників цивільних правовідносин [1, 247; 2, 13].

Тобто фактично спостерігається дослідження категорії правового часу в розрізі динаміки суб'єктивного цивільного права (обов'язку) від виникнення до припинення. Це пов'язано з соціальною сутністю такого явища, оскільки час як фізична величина має динамічне походження, а тому, відповідно, сприймається суспільством завдяки означеній характеристиці.

У наведеній градації В.П. Грибановим і В.В. Луцем до уваги береться саме роль і місце темпоральних величин у цивільних правовідносинах. Така диференціація досить умовна, оскільки встановлюючи початок чи кінець здійснення суб'єктивного цивільного права (виконання суб'єктивного цивільного обов'язку), час уже є складовою змісту відповідного цивільного правовідношення. Подібним чином, позначаючи межі здійснення складової суб'єктивного цивільного права - права на захист, правовий час забезпечує реалізацію змісту цивільного правовідношення.

У зв'язку з наведеним слушною є точка зору Т.М. Вахонєвої, яка розглядає темпоральні величини в проекції змісту суб'єктивного цивільного права, а саме: строки здійснення цивільного права в сенсі першої його складової, строки виконання цивільних обов'язків - другої, і нарешті, строки захисту цивільних прав - третьої. Однак наведене дещо суперечить її іншим міркуванням, за якими виділена частина цивільних правовідносин, де правовий час може виступати одночасно строками здійснення цивільного права, виконання цивільних обов'язків та захисту цивільних прав [3, 7-8].

Класичним є підхід до правової природи часу як юридичної категорії у співвідношенні з юридичними фактами. При цьому сформувалися два діаметрально протилежні судження щодо співвідношення строків з юридичними фактами, а саме з юридичними діями та подіями. Зокрема, О.О. Красавчиков пропонував розглядати строк як вид юридичних фактів, а саме як абсолютні події, тобто такі, які виникають і розвиваються в подальшому незалежно від діяльності людини [4, 272]. Водночас В.П. Грибанов вважає, що оскільки цивільні строки можуть установлюватися людьми, але їх вплив від волі останніх не залежить, то вони займають проміжне місце між юридичними подіями та діями [1, 252]. На думку В.В. Луця, строки не посідають самостійного місця серед сукупності юридичних фактів, а як відповідна часова форма властиві і юридичним діям, і юридичним подіям [2, 17-18].

Враховуючи викладені положення, доречно буде погодитись із тією точкою зору, що цивільно-правові строки займають самостійне місце в системі юридичних фактів і, як правило, мають юридичне значення саме в тісному поєднанні з останніми. До того ж саме визначення, надане законодавцем у ст. 251 Цивільного кодексу України (далі - ЦК), підкреслює, що строк - це певний період у часі, зі спливанням якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення, підтверджує наведені судження [5, 12-13].

Не менш актуальним є розгляд часу як правової категорії в широкому розумінні з огляду на групування цивільно-правових норм, які регулюють суспільні відносини, пов'язані з використанням темпоральних величин, тобто як відповідний цивільно-правовий інститут [3, 4]. Таке обґрунтування є раціональним з урахуванням змісту цивільно-правових норм, на прикладі ЦК, де маємо відповідно до пандектної системи побудови цього нормативного акта загальні положення щодо часових величин у цивільному праві (розділ V "Строки та терміни. Позовна давність") і спеціальні - у межах відповідних нормативних приписів тих чи інших цивільно-правових інститутів, як-то ст.ст. 334 (право власності), 425 (право інтелектуальної власності), 530 (зобов'язання), 631 (договір), 1200 (зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої смертю потерпілого), 1220 (спадкове право). При цьому наведені норми загальних положень можна диференціювати, у свою чергу, на універсальні положення про строки (терміни) у цивільному праві (ст.ст. 251-255) та загальні положення про позовну давність (ст.ст. 256-268).

Виділення загальних положень про позовну давність серед цивільно-правових норм, що регулюють застосування темпоральних величин, пояснюється універсальністю застосування цього виду строку у всіх цивільно-правових відносинах, а також значенням його як темпорального засобу до усунення тривалої невідзначеності в суспільних відносинах, їх стабілізації та

впорядкування на благо цивільному обороту [5, 130-134].

Крім наведених, таким, що потребує додаткового дослідження, є погляд на правовий час як цивільно-правову категорію з урахуванням природи обмеження цивільного права. Зміст ст. 13 ЦК надає визначення меж здійснення цивільного права, які визначені договором або актами цивільного законодавства. Є.О. Мічурін в авторській дефініції обмеження цивільного права визначає як елемент механізму правового регулювання, спрямований на охорону прав суспільства, інших уповноважених осіб, здатний за допомогою специфічних законодавчих заборон, обов'язків чи дозволів впливати на звуження змісту суб'єктивного цивільного права та ускладнення його здійснення [6, 130]. В авторській інтерпретації обмеження цивільного права в порівнянні з обтяженням полягає у звуженні меж здійснення відповідного суб'єктивного права уповноваженої особи, яке не пов'язано з виникненням будь-яких додаткових прав в інших осіб, визначене нормативним приписом, договором або рішенням суду [7, 33-34]. При цьому, якщо в якості таких меж розглядати часові величини, які безпосередньо обмежують здійснення цивільних прав, а відповідно і кореспондуючих їм цивільних обов'язків, то маємо розуміння сутності правового часу саме в наведеному контексті.

При встановленні правової природи часу в межах приватного права слушним є дослідження цієї категорії як міжгалузевої. У контексті наведеного окремої уваги заслуговує питання встановлення правової природи строків, визначених главою 8 КАС. Це питання досліджувалось деякими дослідниками у сфері адміністративного права [8; 9]. Цікавим і актуальним є погляд на зазначені темпоральні величини в проекції приватного, цивільного права, серед яких позовна давність та деякі інші види строків.

По-перше, досить поширеною є дискусія серед дослідників адміністративного права щодо сутності строку звернення до адміністративного суду. При цьому М.І. Смокович дотримується точки зору, згідно з якою цей строк є процесуальним аналогом строку позовної давності, що належить до галузей матеріального права. У цьому твердженні закладене протиріччя з положенням як ст. 101 КАС, так і ст. 233 Кодексу законів про працю (далі - КЗпП), у зв'язку з тим, що КАС визначає порядок ЦПК (ст. 67) під процесуальними строками такі встановлені законом або судом темпоральні величини, у межах яких вчиняються відповідні процесуальні дії учасниками відповідного процесу. Дійсно, глава 8 КАС побудована на відмежуванні строку звернення до адміністративного суду від процесуальних строків, що нівелює наведене міркування.

До того ж треба вказати на більш доречне визначення процесуальних строків за цивільним процесуальним законодавством у вказаних нормах, оскільки зважаючи на імперативний характер правової регламентації в судочинстві пріоритетним має бути припис закону, а потім в якості додаткової регламентації застосовуватись судові рішення.

Більше того, якщо слідувати позиції віднесення того чи іншого строку до матеріального чи процесуального права за місцем розміщення норм, що його регламентують, матимемо в якості матеріального строку строк звернення до районного, районного в місті, міського чи міськрайонного суду за вирішенням трудових спорів згідно зі ст. 233 КЗпП, який за правовою природою є аналогом

строку звернення до адміністративного суду. Останній висновок вимагає визначитись у питанні приналежності строку звернення до суду (в межах адміністративної чи цивільної юрисдикції) до процесуальних чи матеріальних строків, а також зіставлення його з позовною давністю.

Стосовно першого питання, дефініція процесуального законодавства як цивільного, так і адміністративного дає можливість дійти однозначного висновку щодо неможливості віднесення таких темпоральних величин до процесуальних строків.

Порівняння ж строку звернення до суду в межах адміністративного процесуального чи трудового законодавства з позовною давністю як цивільно-правовим строком згідно з главою 19 ЦК призводить до таких висновків.

Цивільне законодавство під позовною давністю визначає строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу (ст. 256 ЦК). Не можна назвати таке визначення вдалим, оскільки особа з урахуванням положень ч. 2 ст. 267 ЦК може звернутися до суду і після спливу позовної давності, на що звертає увагу й М.Г. Розенберг [10, 20]. Не вдаючись до деталей у цьому питанні, треба тільки зауважити, що визначення, хоча й опосередковане, у ст. 71 ЦК УРСР 1963 року та в ст. 195 ЦК Російської Федерації є більш прийнятним. Зазначену точку підтримує В.П. Грибанов, який на підставі аналізу судової практики тих часів і суджень науковців звернув увагу, що позовна давність повинна бути пов'язана не з правом на пред'явлення позову, а з правом на його задоволення [1, 184-193].

Тобто позовна давність як юридичне поняття безпосередньо пов'язана з сутністю термінів "позов" і "давність". Позов у праві розглядається як форма звернення уповноваженої особи до суду з вимогою про захист порушеного, невизнаного чи оспорюваного права або інтересу. Право ж на позов традиційно розщеплюється на дві складові: можливість подання позову до суду - у процесуальному розумінні (ст. 8 Конституції України), а також можливість отримати захист у судовому порядку відповідного права чи інтересу - у матеріальному сенсі [11, 167]. Давність як певний проміжок часу, з яким закон пов'язує виникнення чи припинення певного права, теж досить досліджена [5, 13]. Наведені з цього приводу міркування щодо строку звернення до адміністративного суду дають можливість дійти висновку про тотожність обох видів строків.

Виникає питання щодо можливості означення вказаного адміністративно-правового строку як позовної давності за аналогією зі строком звернення до суду в межах ст. 233 КЗпП, який загалом сприймається як різновид строку позовної давності [12]. Спростування такого висновку знаходиться безпосередньо в наведеному в ст. 256 ЦК визначенні, згідно з яким може йтися лише про захист цивільного права або інтересу.

Отже, строк звернення до адміністративного суду може бути розщепленим на два види строків, один з яких буде саме позовною давністю, за умови, що йдеться про подібний захист саме цивільного права чи інтересу. Тобто строк звернення до адміністративного суду, визначений абзацом 2 ч. 2 ст. 99 КАС позовною давністю в змісті наведених міркувань ніяким чином бути не може. Подібний висновок цілком узгоджується зі змістом ст. 9 ЦК стосовно субсидіарного застосування положень цивільного законодавства до інших відносин.

Додатковою обставиною, що відрізняє порядок застосування такого адміністративного строку від позовної

давності, є імперативність для першого й диспозитивно-імперативний характер для другого.

Не менш актуальною є дефініція в КАС так званого розумного строку, який викликав і продовжує викликати низку суперечливих міркувань. Розумний строк як один з різновидів відносно визначених строків відображений у КАС вслід за ЦПК. Однак уперше у вітчизняному законодавстві цей вид строку був регламентований саме в цивільному законодавстві на прикладі положень ст.ст. 564 (обов'язки гаранта), 619 (одержання відповіді кредитором на пред'явлену вимогу), 666, 670, 672, 678, 680, 681, 684, 688, 690, 700, 704 (реалізація змісту договору купівлі-продажу), 776, 777 (у межах змісту договору найму), 846, 852, 857, 858, 872, 877, 884 (здійснення прав та обов'язків учасниками підрядних відносин), 919, 935 (здійснення прав з договорів про надання транспортних послуг), 938, 939 (у відносинах зберігання), 1004, 1017, 1041 (при наданні посередницьких послуг), 1082 (у межах договору факторингу), 1101 (при здійсненні розрахункових операцій), 1146 (при реалізації змісту зобов'язання з публічної обіцянки винагороди) ЦК.

Позитивним надбанням адміністративного процесуального права є саме чітке визначення цього строку як найкоротшого строку для розгляду та вирішення адміністративної справи, достатнього для надання своєчасного (без зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах (ст. 3 КАС). Європейський суд з прав людини (далі - ЄСПЛ) серед критеріїв розумності строку вказує складність справи, поведінку заявника, поведінку державних органів, які є учасниками процесу, значущість питання для заявника [13, 328]. У контексті наведеного Конституційний суд України в рішенні від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003 надав визначення розумного строку в досудовому слідстві як оціночного, тобто такого, що визначається в кожному конкретному випадку з огляду на сукупність усіх обставин вчинення і розслідування злочину, навівши вказані ЄСПЛ критерії.

В.В. Луць вважає, що "розумний строк" у цивілістиці означає необхідність урахувати всі конкретні обставини, в яких діють учасники правовідносин [2, 33]. На думку Р.Б. Шишки, розумним слід вважати такий строк, за якого особа, що наділена нормальним, середнім рівнем інтелекту, знаннями й життєвим досвідом, може адекватно оцінювати ситуацію, моделювати в ній необхідну, юридично значиму поведінку [14, 336]. Вочевидь, природа розумного строку в цивільному праві формується в межах принципу справедливості, добросовісності та розумності згідно з п. 6 ч. 1 ст. 3 ЦК, на що звертається увага в літературі [15, 26-27]. Отже, як у межах приватного, так і публічного права розумний строк покликаний забезпечити реалізацію змісту відповідного суб'єктивного права з урахуванням інтересів усіх учасників суспільного відношення.

З викладеного необхідно дійти таких висновків. По-перше, час як правовий інститут має міжгалузеву приналежність, що пояснюється його функціональним призначенням. По-друге, виокремлено декілька підходів до природи правового часу в межах приватного права, що надало можливість інтегрувати сутність такого поняття в розрізі динаміки суб'єктивного цивільного права (обов'язку) від виникнення до припинення. По-третє, надано дефініцію часу в широкому розумінні з огляду на групування цивільно-правових норм, які регулюють суспільні відносини, пов'язані з використанням темпоральних величин, тобто як відповідний цивільно-правовий інститут. По-четверте, розглянуто правовий час як відповідне темпоральне обмеження суб'єктивного цивільного права. По-п'яте, встановлено взаємозв'язок між окремими видами часу за приватним і публічним правом вітчизняної правової системи. По-шосте, застосовуючи міжгалузеву приналежність часу витлумачено

сутність строку звернення до адміністративного суду в межах публічного права та розумного строку за приватно-правовими приписами.

Зазначене вище свідчить про значимість наукових досліджень правового часу незалежно від приватноправової чи публічноправової проекції його застосування, а тому актуалізує подальші пізнання в цьому напрямку.

Література

1. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. - М.: Статут, 2001. - 411 с.
2. Луць В.В. Строки і терміни у цивільному праві: монографія / В.В. Луць - К.: Юрінком Інтер, 2013. - 320 с.
3. Вахонєва Т.М. Строки (терміни) у цивільному праві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 "цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право". / Т.М. Вахонєва - Київ, 2005. - 20 с.
4. Советское гражданское право: Учебник. В 2-х томах. - Т. 1 / Под ред. О.А. Красавчикова. - М.: Высш. шк., 1985. - 544 с.
5. Маковій В.П. Набувальна давність у цивільному праві: теорія та практика: монографія / В.П. Маковій - Одеса: ОДУВС, 2014. - 232 с.
6. Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретико-правовий аспект): монографія. / Є.О. Мічурін - Х.: ЮрСвіт, НДІ Приватного права та підприємництва АПРн України, 2008. - 482 с.
7. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 8: Договори про передачу майна у власність та користування / За ред. проф. І.В. Спасиби-Фатєєвої. - Серія «Коментарі та аналітика». - Х.: ФО-П Лисяк Л.С., 2013. - 672 с.
8. Смокович М.І. Строк звернення до суду в адміністративному судочинстві / М.І. Смокович // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". - 2011. - № 2 (4). [Електронний ресурс]: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n2/11smivas.pdf>.
9. Білоусов Ю.В. Строк звернення до суду як передумова права на судовий захист у справах адміністративної юрисдикції / Ю.В. Білоусов // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. - 2004. - № 1-2 (9-10). - С. 145-149.
10. Розенберг М.Г. Исковая давность в международном коммерческом обороте: практика применения / М.Г. Розенберг - М.: Статут, 1999. - 144 с.
11. Цивільний кодекс України: Коментар / [За ред. Є.О. Харитонов, О.М. Калітенко]. - Х.: ТОВ "Одісей", 2004. - 856 с.
12. Постригань Т.Л. Позовна давність за трудовим правом / Т.Л. Постригань // Бюлетень Міністерства юстиції України. - 2014. - жовтень. [Електронний ресурс]: <http://ovu.com.ua/bulletin/posts/726-pozovna-davnist-za-trudovim-pravom>.
13. Лагута В.О. Критерії визначення розумних строків / В.О. Лагута // Форум права. - 2013. - № 3. - С. 328-331.
14. Цивільне право України: Курс лекцій: У 6-ти томах. Т. 1. / Р.Б. Шишка (керівник авт. кол.), О.Л. Зайцев, Є.О. Мічурін та ін.; За ред. Р.Б. Шишки та В.А. Кройтора - Харків: НУВС, 2004. - 417 с.
15. Цивільне та сімейне право України: підручник. / [За ред. Є.О. Харитонova, Н.Ю. Голубєвої] - К.: Правова єдність, 2009. - 968 с.

Маковій В.П.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
ОДУВС
Надійшла до редакції: 17.04.2015